

ходника, као Олега Мандића, *Лексикон јуданизма и кришћанства*, Неркеза Смаилагића, *Лексикон ислама* и других, који су исто тако добро обавили своју замисао, али обрадивши у својим дјелима једну или двије религије.

Овај ће *Рјечник* бити итекако потребан у овом времену, када поново васкрсава или ускрсава интерес за религију. Он може, на свој начин, допринијети и стварање учевније и човјекољубивије атмосфере својим присуством у школама, на факултетима, у домовима. Поготво у нашој Херцег – Босни, религијски измијешаној још у дубини стољећа. Добро ће доћи и онима који вјерују, као и онима који су атеисти, у смислу његовања врхунскије толеранције.

Битно је напоменути да је аутор свјестан да *Рјечник религијских појмова* никада не може бити *цјеловит*. Ипак, оно што је урадио је заиста импонујуће. Дескрипција је дата с осјећајем мјере, стил му је читак, успио је избјећи тешке метафизичке слојеве. Зановијетао бих као хисторичар на већем броју података, али онда би се ово др Цвитковића дјело претворило у честу хисториографску монотонију.

Борис Нилевић

Зборник радова посвећен академику Енверу Реџићу

Зборник радова који је поводом 75. годишњице живота академика Енвера Реџића, објавила АНУБиХ у својим посебним изањима,¹ садржи 21 прилог и библиографију радова слављеника, при чему је првих пет посвећено научном профилу и доприносу академика Реџића нашој науци и култури, а затим је дата библиографија радова која обухвата 202 јединице.² У овом дијелу *Зборника* аутори су прегнантно назначили све битне аспекте дјеловања овог истакнутог интелектуалца – научног, културног и друштвено-политичког посленика – који је пет и по деценија све своје умне, физичке и моралне снаге ставио у службу људског прогреса. Највише је дао у области историјске науке, у којој је досегао европски научни углед.

Већи дио овог зборника сачињавају прилози сарадника и пријатеља академика Реџића, који представљају мозаик интересантних тема, првенствено за босанскохерцеговачку историјску науку, а и знатно шире, с тим што су већином рађени као научне синтезе.³ Од укупно 16 радова само 2 нису из историје.

1 *Зборник радова* поводом 75. годишњице живота академика Енвера Реџића. АНУБиХ, Посебна издања, књ. ХСЦ, Одјељење друштвених наука, књ. 25. Сарајево, 1990. 317 страница. Уредник, академик Петар Мандић.

2 Милорад Екмечић, *Научни профил Енвера Реџића*; Бесим Ибрахимпашаић, *Поводом 75 година живота и рада академика Енвера Реџића*; Слободан Нешовић, *Друштвено-политичко делање академика Енвера Реџића од 1935. године до данас*; Ибрахим Карабеговић, *Раднички покрет (1918–1941) у радовима академика Енвера Реџића*; Здравко Антонић, *О сарадњи Енвера Реџића и Родољуба Чолаковића*. Библиографију радова Енвера Реџића урадио је Жељко Вујадиновић.

3 Научне прилоге у *Зборнику радова* публиковало је 16 аутора: Милорад Екмечић, *Србија и бугарски национални покрет*; Ј. Ј. Гибјански, *Прилог истраживању узрока и карактера совјетско-југословенског сукоба 1948. године*; Иљас Хацибеговић, *Проблеми настанка и политичког организовања радничке класе у Босни и Херцеговини*; Horst Haselsteier - peg, *Од кризе до катастрофе* (Снабдијевање животним намирницама у Аустро-Угарској за вријеме првог свјетског рата); Фикрета Јелић-Бутић, *Оснивање "Сельчког кола" 1936–1937*; Андрија Крешић, *Револуција и религија*; Душан Јуквач, *Совјетски Савез као морални*

Допринос академика Реџића развоју историјске науке је импозантан и вишестрано је интегрисан у нашу науку и културу. Овом пригодом нагласак је на доприносу историјској науци, првенствено подизању Института за историју радничког покрета у Сарајево и на обимним истраживањима у области историјске науке. Као дугогодишњи директор Института за историју радничког покрета у Сарајево (1961–1972) академик Реџић је битно утицао на формирање ове институције, посебно на профилирање научног и стручног кадра, на конципирање научно-истраживачких програма и успостављање међународне сарадње. Подизању научног кадра посвећивао је највећу пажњу тежећи да он достигне такав профил да уз домаћа истраживања може интегрисати и европска научна сазнања и тековине. Уз велико лично ангажовање академика Реџића је уснио да десетак сарадника Института обаве једногодишње специјализације на једном од европских научних, културних и универзитетских центара: од Париза, преко Берлина и Беча до Рима и Москве. Тиме се није завршавала међународна оријентација институтских кадрова, јер се ускоро, почетком рада Међународне конференције историчара радничког покрета у Линцу, отворила нова могућност међународног научног комуницирања. Покретањем часописа *Прилози* (1965) и својом уређивачком концепцијом првих седам бројева Реџић је ударио темеље једном од најугледнијих савремених историјских часописа у земљи. Као директор Института био је у прилици да се непосредно бави проблемима радничког покрета и планирањем научних истраживања у тој области. Својим изванредним разумијевањем научних потреба и увјерењем да се историја радничког покрета не смије издвајати из укупних друштвено-историјских кретања, академик Реџић је у неколико наврата указивао на потребу прерастања овог института у Институт за историју. Захваљујући таквом недогматском схватању развоја историјске науке, сарајевски Институт је 15 година прије других истоврсних института у Југославији прерастао у Институт за историју. Временске границе истраживања помјерене су на средњи вијек, османски период и нови вијек, са широким спектром тема у којим су теме из радничког покрета добиле оно мјесто које им по историјском значењу и припада. Тако заснован, Институт за историју, заједно с матичном катедром, односно, Одељком за историју Филозофског факултета, постао је, релативно брзо, носилац развоја историјске науке у Босни и Херцеговини.

Други вид доприноса академика Реџића историјској науци представљају научна дјела која чини 12 објављених књига и 190 расправа, чланака, есеја, прилога, полемика, осврта и приказа. Универзитетско образовање германисте дало му је солидну основу за историографске и филозофско-социолошке теме којима ће се Реџић бавити више деценија: класици марксизма, аустријска социјална демократија, југословенске социјалдемократске странке, југословенски омладински покрет и разни аспекти националног питања у програмима и политици аустријске и југословенских социјалдемократских странака, те национално питање у Босни и Херцеговини, с посебним освртом на национално питање Муслимана и њихов аутономни покрет. Свим овим темама аутор је ушао у орбиту великих идеолошких, политичких, класних, националних и вјерских

чиниоца у припремању и покретању устанка у Југославији 1941; Петар Мандић, *Педагошки аспекти откривања и оспособљавања талената*; Бранко Петрановић, *Дихотомије у историји Југославије и дихотомност бића историје*; Herbert Steiner, *Интернационална радна заједница социјалистичких партија (Друга и по интернационала) 1921–1923*; Владо Стругар, *Први закон у југословенској држави*; Авдо Сућеска, *Еволуција у правном регулисању читлучких односа у босанском ејалету у XIX стољећу*; Галиб Шлић, *Затварање Аустријског царског конзулата у Босни 18. јануара 1821. године*; Димитрије Вујовић, *Орган Француске социјалистичке странке 'Ниталие о југословенском питању 1914–1918. године*; Владимир В. Зеленин, *Војна мисија СССР у Босанској крајини 1944. године*; Данчо Зографски, *Међународни социјалистички биро и Друга интернационала о македонском питању и балканским приликама*.

покрета 19. и 20. стољећа. У оквиру ових тема бави се, такође, појединим личностима из политичке и културне историје које су чиниле прогресивни духовни континуитет на нашим просторима: Васо Пелагић, Петар Кочић, Веселин Маслеша, Родољуб Чолаковић, Хасан Бркић, Меша Селимовић и др.

Главно научно дјело академика Енвера Реџића јесте *Аустромарксизам и југословенско питање*⁴, у којем је на исцрпан и комплексан начин обрадио два феномена која се међусобно испреплићу и прожимају да би у одређеним историјским околностима постали супротстављени и искључиви један према другом. О овој теми писано је и раније у нашој (посебно у словеначкој – F. Zwitter, D. Kermauner и др.) и аустријској историографији, али је ово несумњиво прво дјело које у цјелости захвата проблем аустромарксизма и југословенског питања са становишта теорије националног питања аустријске социјалне демократије и њеног идејног и политичког утицаја на југословенске СДС у оквиру Аустро–Угарске. Анализирани су коријени аустромарксизма, развој аустријског радничког покрета до Бернског конгреса 1899, на коме је донесен Програм о националном питању аустријске СДП, а затим утицај који је извршила аустромарксистичка теорија националног питања на рад југословенских СДС за остварење "Историјског циља југословенске идеје – националног ослобођења и уједињења Југословена". Такође су обрађени и ставови Српске СДП према националном и југословенском питању, који нису ишли у прилог аустромарксистичкој теорији о рјешавању југословенског националног питања. У средишту Реџићевих истраживања јесте Renner–Bauegova теорија о националном питању, која настаје у вријеме када се у Хабзбуршкој Монархији продубљава криза и заоштравају националне супротности у оквиру којих се све више намеће југословенско питање. Правећи синтезу својих истраживања ове теме, Реџић је закључио да је "аустромарксистичка теорија националног питања доживјела на југословенском тлу свој потпуни слом. Два опречна историјска феномена – аустромарксизам и југословенско питање – нису се могли помирити. Први је ишао за очувањем интегритета хабзбуршке подунавске државе, а други за стварањем политичког интегритета Југословена". Овим дјелом академик Реџић је ушао у ред истакнутих европских историчара Друге интернационале. Такав углед стицао је и као један од дугогодишњих учесника Међународне конференције историчара радничког покрета у Линцу, која је до сада одржала 26 засједања и објавила већи број зборника радова о разним темама из историје радничког покрета и с њим везаних социјалних и политичких тема 19. и 20. стољећа. Реџићевим напорима Институт за историју постао је стални члан ове конференције и тиме су била отворена врата његовим сарадницима да редовно учествују и објављују своја научна саопштења у поменути зборницима, чиме је ојачана наша међународна научна сарадња. Реџић је дуго година, готово од самог почетка, активан судионик и врло цијењен члан ове јединствене научне конференције. Успоставио је добру сарадњу с великим бројем научника и научних институција у свијету, а посебно с оснивачима и угледним интелектуалцима оснивачима линцерске конференције, dr Rudolfom Neckom и dr Herbertom Steinerom из Беча. Објављивао је радове у страним часописима (овдје истичемо сарадњу са аустријским часописом "Oesterreichische Ost-Hefte"), а редовно је пратио литературу о радничком покрету у Аустро–Угарској и написао неколико успјелих осврта на научна дјела и међународне научне скупове.

Академик Реџић је први у босанскохерцеговачкој и југословенској историографији истраживао национално питање у теорији и пракси СДС БиХ и југословенским СДС до 1918. године, а када се у некоико наврата бави југословенским омладинским покретом до 1. свјетског

4 Енвер Реџић, *Аустромарксизам и југословенско питање*. Београд 1977. страна 497. Аустромарксизам се обично дефинише као аустријска школа марксизма и поред реформизма и болшевизма он чини најзначајнији правац неомарксизма. Види: *Der Grosse Brockhaus* Band 2, стр. 136.

рата, он то увијек чини у оквиру националног питања и југословенске идеје у Хабзбуршкој Монархији. Истраживања историјске епохе од средине 19. стољећа до краја 1. свјетског рата 1918. године представљала су научну основу за истраживања националног питања у Југославији између два свјетска рата и у периоду НОБ– 1941–1945.⁵ Иако је КПЈ између два рата била обавезна да проводи ставове Коминтерне, академик Реџић је у истраживању њених ставова о националном питању излазио из тих оквира и трагао за оним елементима у националној политици КПЈ који су водили ка изграђивању властитих и оригиналних ставова примјерених друштвено–историјским потребама југословенских народа. Мада су му у средишту интересовања ставови КПЈ, Реџић не оставља по страни националну политику грађанских политичких странака и других идејних праваца у радничком покрету. Основа националног програма КПЈ јесте синтеза националне равноправности и федеративног државног уређења.

Остајући досљедно на "југословенској стази", Реџић је југословенску идеју од почетка схватао као програм уједињења југословенских народа и стварања јединствене државне заједнице на начелима националне равноправности, а национализам као "реакционарну ретроградну идеологију која своју нацију и њене интересе издиже изнад бића и интереса других народа". Један је од ријетких историчара који су конкретни истраживањем историјских извора и синтезом нових чињеница доприносили развоју теорије о националном питању. У том погледу, посебно су занимљива истраживања националног питања у вишенационалној Босни и Херцеговини, која својим вјерским и националним мозаиком представља право "европско чудо". При овим истраживањима Реџић се у више наврата бавио феноменом муслиманског националног питања и аутономног покрета које прати од 30–их година 19. стољећа од 1945. На ову тему значајна је синтеза дата у књизи *Муслиманско аутономаштво и 13. СС дивизија*, која својом научном актуелношћу промашује границе Босне и Херцеговине и Југославије и улази у европске и свјетске просторе.

О научном профилу Енвера Реџића академик Милорад Екмечић је написао: "Има неке животне симболике у чињеници да је први есеј који је Енвер Реџић написао носио наслов "Др Јован Скерлић као књижевни васпитач". Објавио га је у једном београдском ђачком листу кад му је било 17. година. *Скерлићева југословенска стаза, култ недогматског социјализма и животна упорност да се не мења интелектуални интерес ни у временима великих друштвених криза, присутни су у свим радовима које је Реџић до сада објавио*" (*Зборник радова*, стр. 7). Развијеног критичког духа и широко интелектуалне радозналости, академик Реџић ушао је храбро у неизвјесни и увијек ризични лавиринт изучавања теорије и праксе националног питања и југословенске идеје од класичног марксизма, социјалдемократске епохе до 1918. године, преко међуратног комунистичког покрета, до бурних година НОБ–е 1941–1945. године. У свим тим епохама трагао је за коријенима и остварењима револуционарног рјешења националног питања и југословенске идеје. Широко заснованим истраживањима од Сарајева и Беча до Амстердама и Москве силно је

5 Темама о националном питању и социјалистичком радничком покрету Реџић се занима врло рано, али нешто више од 1956. године, да би преласком за директора Института за историју радничког покрета (1961–1972), ове теме постале су његова потпуна научна преокупација, чији је резултат 9 објављених књига: *Прилози о националном питању*, "Свјетлост", Сарајево 1963, 292 стр; *Токови и отпори*, "Свјетлост", Сарајево 1970, 344 стр; *Аустромарксизам и југословенско питање*, "Народна књига" и Институт за савремену историју, Београд 1977, 498 стр; *Традиција и социјализам*, СКЗ, Београд 1980, 316 стр; *Југословенска мисао и социјализам*, "Совјетлост" Сарајево 1982, 326 стр; *Југословенски раднички покрет и национално питање у Босни и Херцеговини (1918–1941)*, "Свјетлост" Сарајево 1983, 480 стр; *Револуција и југословенска мисао*, "Веселин Маслеша", Сарајево, 1986, 256 стр; *Муслиманско аутономаштво и 13. СС дивизија – аутономија БиХ и Хитлеров Трећи Рајх*, "Свјетлост" Сарајево 1987, 240 стр; *Национални односи у БиХ 1941–1945. у анализама југословенске историографије*, АНУБиХ, "Дјела" књ. LXVIII, Одјељење друштвених наука – књ. 38, Сарајево, 1989, 158 страна.

обогатио нашу науку новим подацима из којих је црпио свој велики допринос теорији националног питања у вишенационалној Босни и Херцеговини, хабзбуршкој подунавској држави и Краљевини Југославији, да би НОБ-и и револуцији 1941–1945. године посветио три посљедње књиге. Својим научним опусом уврштава се у најзначајније југословенске историчаре, а кад је ријеч о истраживању радничког покрета и националног питања ужива несумњив европски углед. Академик Реџић заслужује овај зборник и ми му желимо још много здравља и научне радости.

Иљас Хаџибеговић

Здравко Антонић, *Родољуб Чолаковић у светлу свог дневника*.
Београд, И. П. Књига, 1991, 556 стр.

Помињање Родољуба Чолаковића код иоле упућенијег савременика буди асоцијације на истакнуту личност радничког и комунистичког покрета и бројне предратне, ратне и поратне догађаје у којим је имао истакнуту улогу. Многи од савременика овог преломног, кризног, посткомунистичког и антикомунистичког времена пуног бремените и неизвјесне будућности могао би се упутити коме је до расправа о прохујалим десетљећима, тековинама које се једна за другом растачу, нестају пред нама у периоду политичког плурализма, вишестраначја обиљеженог својеврсном демократијом, пута у Европу на крилима национализма. Да питање није неумјесно потврђују и тепшкоће које су долазиле, како истиче приређивач *Дневника* др Здравко Антонић, "од људи који сматрају да Чолаковић и његово дело и нису потребни друштву" (стр. 13).

Потписник ових редова дубоко је убијеђен да и "обични" читалац и онај антипод његов, ако је заинтересиран за ово штиво као својеврсну историјску грађу, могу наћи пуно задовољство и оправдати *raison d'être* аутора, приређивача и издавача да је пред њима овај текст од 556 страна који представљају само мањи дио дневника што га је Р. Ч. водио од 20.1.1960. до смрти 30.3.1983, а садржан је у 27 нотеса – роковника или 5.217 страна куцаног текста.

Р.Ч. је по много чему био атипичан дјелатник јавне сцене – од тога како је "ушао" у Партију, како се понашао као дугогодишњи илегалцац, робијаш, активиста, борац – министар, писац до оног времена када је престао да обавља јавне функције. У свом дугом (83 године) бурном и садржајном животу Чолаковић је спојио на најбољи могући начин двије ствари: политику и писање. Започео је као актер револуционарних збивања, а завршио као заљубљеник писане ријечи који је иза себе оставио богати опус од 1.300 библиографских јединица. Литература му је била једна од великих страсти ("тјешитељица живота"), а историју је доживљавао као "непоткупљиву госпу". Та склоност бескомпромисног актера, реалног и објективног свједока догађаја резултирала је у "избацивању" испод његовог пера, поред стотина написа већег и мањег обима и значаја, четири књиге *Записа* и три тома *Казивања* – дјела које су афирмативно оцијенили књижевни историчари, публицисти и историчари од струке. Р.Ч. није имао претензије да пише историју, али је, сјећајући се стотина и стотина знаних и незнаних, од анонимних до свјетски познатих појединаца, дао не само њихове портрете, описао догађаје у којима су учествовали, него и слику времена коме су припадали, те оно што се теже постиже – бит и атмосферу живота који су креирали. Без обзира на замјеран опус, много тога је објективно пропустио, понекад и понешто свјесно пренебрегао, па му је много тога у тим томовима остало незабиљежено. Што је старио све га је више обузимало оно многима знано осјећање да што није записано као да се није ни догодило. *Дневником* као да је хтио и желио да поправи пропуштено. На многим од објављених страница читалац ће осјетити